

TOLKIEN-SUOMENNOSTEN TENGWARIN KIRJOITUSTAPA

HARRI PERÄLÄ

20.5.2023*

JOHDANTO

J.R.R. Tolkien oli paitsi kielten myös kirjoitusjärjestelmien keksijä. Vuonna 1919 hän oli jo luonut ”Rúmilin aakkoset”, joilla hän alkoi kirjoittaa päiväkirjaansa. Tunnetuin hänen luomistaan kirjoitusjärjestelmistä lienee fëanorilainen kirjaimisto eli *tengwar*, joka kehittyi noin 1931 *Tarussa Sormusten herrasta* nähtävään muotoon.¹

Vaikka *Sormusten herrassa* Tolkienin kirjoitusjärjestelmät esiintyvät ensisijaisesti Keski-Maan kielten yhteydessä, Tolkien sisällytti teoksen nimiösivulle myös englanninkielisen, riimuilla (*cirth*) ja *tengwarilla* kirjoitetun tekstin, joka ilmoittaa romaanin nimen ja kuvailee lyhyesti sen sisältöä. Arden R. Smith kirjoittaa, että Tolkienin kääntäjät ovat käsitelleet tämänkaltaisia kirjoituksia vaihtelevin tavoin. Eräs erityisen paljon vaivannäköä vaatinut ratkaisu nähdään *Sormusten herran* suomennoksen vuoden 1985 laitoksessa, jossa nimiösivun tekstit on kirjoitettu alkuperäisillä kirjaimistoilla, mutta suomennettuina versioina.²

Suomennetussa *tengwar*-kirjoituksessa on sovitettu kirjoitusjärjestelmä suomen kielen tarpeisiin eli luotu uusi *tengwarin* kirjoitustapa³ (engl. *mode*). Tätä Alice Martinin⁴ luomaa kirjoitustapaa on käytetty 2000-luvulla kahdessa uudessa suomennetussa *tengwar*-kirjoituksessa, jolloin myös alun perin hieman puutteellinen merkkivalikoima on täydentynyt. Seuraavassa kuvataan, miten kirjoitustapa näiden esimerkkien perusteella toimii.⁵

---

*Kirjoitus on alun perin julkaistu *Legolas* #54:ssä (2022).

¹ Björkman 2007.

² Smith 1992.

³ Tolkien 2002, 964.

⁴ Isilmírë 2018.

⁵ Vokaalimerkit esittelevää kuvaa lukuun ottamatta esimerkeissä on käytetty Johan Wingen *Tengwar Telcontar* -fonttia.

AINEISTO

Kirjoitustavasta on kolme näytettä.⁶

(T1) *Tarun Sormusten herrasta* nimiön *tengwar*-kirjoitus vuoden 1985 yksiosaisessa laitoksessa. Teksti on käänös J. R. R. Tolkienin vastavasta *tengwar*-kirjoituksesta alkuteoksessa. Tekijätietoja ei ole ilmoitettu.

(T2) *Silmarillionin* nimiön *tengwar*-kirjoitus vuoden 2018 kuvitetussa laitoksessa. Käänös Christopher Tolkienin kirjoituksesta alkuteoksessa. Kirjoituksen suomennos Alice Martin, kalligrafia Lotta Raatikainen.

(T3) *Keskeneräisten tarujen kirjan* nimiön *tengwar*-kirjoitus vuoden 2021 kuvitetussa laitoksessa. Käänös Christopher Tolkienin kirjoituksesta alkuteoksessa. Kirjoituksen suomennos Pekka Tuomisto, kalligrafia Lotta Raatikainen.

VOKAALIT

Vokaalit merkitään tarkemerkkeillä, jotka on esitetty kuvassa 1. Merkit on esitetty T1:n kalligrafisen tyylin mukaisesti lukuun ottamatta ö:n merkkiä, jota kyseisessä näytteessä ei esiinny. Y:n ja ö:n merkkien vasemman puoliskon pitäisi mahdollisesti näyttää samalta.

Kuva 1: Vokaalimerkit.

Vokaalimerkki kirjoitetaan edeltävän konsonantin yläpuolelle. Jos vokaalia ei edellä konsonantti, kuten vokaalilla alkavassa sanassa *on* tai useita peräkkäisiä vokaaleja sisältävässä sanassa *haltiat*, lisätään erityinen ääntymätön lisämerkki, ı eli ”lyhyt kantaja”, ja kirjoitetaan vokaali sen yläpuolelle.

Pitkät vokaalit, kuten *aa* sanassa *vastaan*, merkitään lisäämällä ı eli ”pitkä kantaja” ja kirjoittamalla vokaali sen yläpuolelle. Joidenkin vokaalimerkkien kohdalla voidaan vaihtoehtoisesti kirjoittaa konsonantin yläpuolelle sama vokaali kahdesti. Tätä keinoa on käytetty julkaistuissa näytteissä vain kerran (T1: *paluu*). Tolkien kirjoittaa fiktiivisen maailmansa näkökulmasta, että kahdentamista käytettiin erityisesti kaarien (suomen *o:n* ja *u:n*

ım

on

ıTɾpɿɿ

haltiat

ıbɾpɿm

vastaan

ıɸ

paluu

Kuva 2: Vokaalien merkitseminen.

⁶ Tolkien 2002; Tolkien 2018; Tolkien 2021.

merkit) kohdalla. Muita vokaalimerkkejä nähtävästi kahdennettiin joko harvoin tai ei ollenkaan.⁷

Diftongi kirjoitetaan samalla tavalla kuin mitkä tahansa kaksi peräkkäistä vokaalia. Sanassa *takaisin* tarvitaan siksi lyhyt kantaja samoin kuin *haltiat*-sanassakin. Esimerkkejä vokaalien kirjoittamisesta on kuvassa 2.

KONSONANTIT

Konsonantit merkitään täysikokoisilla kirjaimilla. Julkaistuissa näytteissä esiintyvät konsonanttikirjaimet on koottu taulukkoon 1. Kunkin fëanorilaisen kirjaimen tai kirjainyhdistelmän vasemmalla puolella on se latinalainen kirjain tai kirjainyhdistelmä, jota se näytteissä vastaa. Tarvittaessa on esitetty myös ääntämys kauttaviivojen välissä kansainvälistä foneettista aakkostoa käyttäen. Asteriskilla * merkityt kirjaimet tai kirjainyhdistelmät esiintyvät ainoastaan vieraskielisissä sanoissa tai nimissä, joiden oikeinkirjoitusta käsitellään jäljempänä erikseen. Suomen kieleen mukautettua lainasanaa *hobitit* (T1) ei ole katsottu vieraskieliseksi.

Taulukko 1: Konsonanttikirjaimet.

Lat.	<i>Tengw.</i>	Lat.	<i>Tengw.</i>
b	þ	n /n/	ṃ
ch /k/	çλ*	n /ŋ/	ṅ
d	ð	p	þ
g	ç*	ph /f/	ḃ*
h	λ	r	ʀ
j /j/	ʃ	s	ʃ, ʒ
j /dʒ/	çç*	t	þ
k	ç	th /θ/	ḃ*
l	ç	v	ḃ
m	ṃ		

Konsonanttien kirjoittaminen eroaa joiltain osin suomen kielen tavallisesta oikeinkirjoituksesta. Kaksoiskonsonantti, kuten *ll* sanassa *jolloin*, merkitään kirjoittamalla kyseinen kirjain vain kerran ja lisäämällä kahdennusta tarkoittava aaltoviiva (kuva 3). Kahdennusmerkki piirretään jonkin verran tekstin perusviivan alapuolelle, paitsi kun kahden-

⁷ Tolkien 2002, 964.

nettava kirjain on $\mathcal{C}$, jolloin merkki tulee hieman ylemmäs kirjaimen sisälle.

Konsonantti s kirjoitetaan $\mathcal{G}$ silloin, kun sen yläpuolelle tulee vokaalimerkki, muutoin $\mathcal{C}$. Äng-äänteelle $/\eta/$ on puolestaan oma kirjaimensa. Tämän vuoksi latinalaista n -kirjainta vastaa $\mathcal{C}$ sanoissa *kuninkaan* (T₁) ja *jonka* (T₃), vaikka yleensä n kirjoitetaan $\mathcal{M}$. Oletettavasti myös ng sanassa *englanti* ja pitkää äännettä edustava ng sanassa *langat* kirjoitettaisiin kirjaimella $\mathcal{C}$, jälkimmäisessä tapauksessa kahdennusmerkkiä käyttäen.

Kirjoitustapa todennäköisesti muistuttaa suomen tavallista oikeinkirjoitusta siinä, että puheessa sanojen rajoilla tapahtuvia äänteiden muutoksia ei huomioida. Ilmauksissa *kuninkaan paluu* (T₁) ja *niin kuin* (T₁, kirjoitettu yhteen) ensimmäisten sanojen loppukonsonantit voivat ääntyä $[m]$ ja $[\eta]$, mutta fëanorilaisessa kirjoitusasussa ei ole mitään tähän viittaavaa. Ilmauksessa *on liitetty kertomus* (T₂) voisi rajageminaation vuoksi ääntyä pitkä k , mutta myöskään sitä ei ole merkitty. Julkaistuisa näytteissä ei ole vihjeitä siitä, miten vastaavia ilmiöitä käsiteltäisiin sanan sisällä. Siksi jää epäselväksi, kirjoitettaisiinko esimerkiksi *onpa ja venekin* tavallisen oikeinkirjoituksen mukaisesti vai tarkemmin ääntämystä vastaavalla tavalla.

$\mathcal{S}\mathcal{E}\mathcal{I}\mathcal{M}$

jolloin

$\mathcal{G}\mathcal{C}\mathcal{G}\cdot\mathcal{M}\mathcal{J}\mathcal{G}$

Keski-Maassa

$\mathcal{S}\mathcal{C}\mathcal{G}$

jonka

Kuva 3: Konsonanttien merkitseminen.

VÄLIMERKIT

Näytteissä käytetään neljää eri välimerkkiä.

❖ näyttää aloittavan uuden, suunnilleen virkkeen laajuisen tai muuten suhteellisen itsenäisen tekstijakson. Merkki muistuttaa siten käytöltään muun muassa latinalaisen kirjaimiston pistettä, mutta se kirjoitetaan jakson alkuun lopun sijaan. Kaikki kolme näytettä alkavat tällä merkillä. T₁:ssä se voitaisiin tulkita myös erottimeksi, jota käytetään ainoastaan tekstin sisällä, sillä nimiön alalaidan *tengwar*-kirjoituksen aloittava "❖ seon ❖ Sormuksen s[o]dan historia –" on jatkoa ylälaidan riimukirjoituksen sanoille "Taru Sormusten herrasta". T₂ koostuu kahdesta melko itsenäisestä osasta, mutta neljän pisteen ryhmää on – ehkä tilan puutteen vuoksi – käytetty vain ensimmäisen alussa.

⋯~ merkitsee kaikissa kolmessa näytteessä koko tekstin päättymistä.

- erottaa yhdyssanan osia nimessä *Keski-Maa* (T2–3), mutta ei missään muussa yhdyssanassa. Mahdollisesti sitä käytetään suunnilleen samoissa yhteyksissä kuin yhdysmerkkiä suomen tavallisessa oikeinkirjoituksessa.
- esiintyy T1:ssä nimen *John Ronald Reuel Tolkien* alussa. Myöhemmissä näytteissä Tolkienin nimen tai muiden vieraskielisten nimien alussa ei enää käytetä mitään erityistä merkkiä. Merkin tarkoitus on epäselvä, mutta se saattaa kursivoinnin tavoin erottaa vieraskielisen nimen muusta tekstistä.

VIERASSANOJEN KIRJOITTAMINEN

Näytteissä esiintyy suomen kielen lisäksi joitain haltiakielisiä eris- ja yleisnimiä kuten *Morgoth* ja *palantír* sekä kaksi englanninkielistä nimeä, *John Ronald Reuel Tolkien* ja *Christopher Reuel Tolkien*. Nämä vieraskieliset sanat ja nimet on kirjoitettu tavalla, joka noudattaa samoja periaatteita kuin suomenkielinenkin teksti. Esimerkiksi vokaalimerkki kirjoitetaan samalla tavoin edeltävän konsonantin tai kantajamerkin yläpuolelle.

Quenyasta ja sindarista peräisin olevissa sanoissa voidaan panna merkille, että pitkät vokaalit on kirjoitettu pitkällä kantajalla kuten suomesakin. Esimerkiksi *í* sanassa *palantír* tarkoittaa pitkää vokaalia ja on kirjoitettu samoin kuin suomen *ii*. Uusia kirjaimia esiintyy nimessä *Morgoth*, jossa *g* ja *th* (äännetään /θ/) on kirjoitettu kirjaimilla, joita näytteiden suomenkielissä sanoissa ei ole tarvittu.

Englannin kielen oikeinkirjoitus *tengwarilla* riippuu olennaisesti siitä, onko tavoitteena merkitä suoraan kielen ääniteitä vai mukailta englannin tavallista oikeinkirjoitusta. Näytteissä esiintyvien englantilaisten nimien kirjoitusasua voidaan parhaiten kuvata näiden kahden välimuodoksi.

Näiden nimien vokaaleissa nähdään suora vastaavuus, jossa kukin merkki edustaa tiettyä latinalaista kirjainta ääntämyksestä riippumatta. Konsonanteissa suhde tavalliseen oikeinkirjoitukseen on hieman mutkikkaampi. Nimessä *Christopher* kirjainpari *ph* (äännetään /f/) on kirjoitettu kirjaimella, jolla oletettavasti merkittäisiin myös *f* sanassa *fakta*, mutta toisaalta *ch* /k/ on kirjoitettu kahdella kirjaimella (kuva 4). Lisäksi on huomattava, että englannin *j*:tä (yleensä /dʒ/) vastaa eri kirjain kuin suomen *j*:tä /j/.

Tarkempi kuva englannin kielen esittämisestä voitaisiin mahdollisesti saada tukeutumalla *tengwar*-kirjoitusten alkuperäisiin ver-

𐌵𐌶𐌵𐌺

Morgoth

𐌸𐌶𐌵𐌺𐌶𐌵𐌺

Christopher

Kuva 4: Esimerkkejä vierasperäisten nimien kirjoittamisesta.

sioihin,⁸ joihin käytetyt kirjoitusasut näyttävät osittain perustuvan. *Tengwarin* yleisen järjestelmän ja Tolkienin esimerkkien perusteella voitaisiin yleisemminkin päätellä todennäköiset arvot monille kirjaimille, joita tunnetuissa näytteissä ei ole tarvittu.

---

⁸ *The Lord of the Rings* -teoksen nimiösivulla käytettyä kirjoitustapaa on kuvannut esimerkiksi Björkman (Tengwar – English General Use; katso kohta Orthographic spelling).

LÄHTEET

- Björkman, Måns (2006?). Tengwar – English General Use. http://at.mansbjorkman.net/teng_general_english.htm (23.4.2022).
- Björkman, Måns 2007. The Scripts of Aman. Teoksessa Anders Stenström (toim.), *Arda Philology 1*. Proceedings of the First International Conference on J.R.R. Tolkien's Invented Languages, Omentielva Minya, Stockholm, 2005. Arda Society, 104–123.
- Isilmirë 2018. Keskustelualueen viesti. *Vihreä Lohikäärme* 22.5.2018. <https://kontu.me/keskustelut/tolkienin-riimut-ja-kirjaimet.1651/post-260837> (23.4.2022).
- Smith, Arden R. 1992. Transitions in Translations. A column by Arden R. Smith. *Vinyar Tengwar* 22. ISSN 1054-7606.
- Tolkien, J. R. R. 2002 (1973–1975, yksiosaisen laitoksen 1. painos 1985). *Taru Sormusten Herrasta*. (*The Lord of the Rings*, 1954–1955.) Suom. Kersti Juva, Eila Pennanen ja Panu Pekkanen. Helsinki: WSOY. ISBN 951-0-13208-X.
- Tolkien, J. R. R. 2018 (1979). *Silmarillion*. (*The Silmarillion*, 1977.) Toim. Christopher Tolkien, suom. Kersti Juva ja Panu Pekkanen. Helsinki: WSOY. ISBN 978-951-0-43137-5.
- Tolkien, J. R. R. 2021 (1986). *Keskeneräisten tarujen kirja*. (*Unfinished Tales of Númenor and Middle-earth*, 1980.) Toim. Christopher Tolkien, suom. Kersti Juva ja Panu Pekkanen. Helsinki: WSOY. ISBN 978-951-0-47520-1.